

A tűnő fehér foltok..

Apró emberke ül velem szemben a Vajdasági Múzeum igazgatói szobájában és élénk kézmozdulatokkal kíséri szavait. Fel-felugrik, közeledik hozzám, képeket, rajzokat vesz elő, azokkal próbálja szemléltetni azt, aminek érzékelésére a mozdulatok, a szemjáték talán elégtelenek. Maga sem tudja, hol kezdje mondókáját. Hiszen nem csupán Vajdaság földrajzával, hanem vidékünk néprajzával is foglalkozik és mint a múzeum igazgatója egyúttal tanfolyamokat is szervez, kádereket is nevel és megszervezi Vajdaság néprajzi tanulmányozását. Már egész hálózatot épített ki és közös, kollektív munkával igyekeznek megismerni és megismertetni Vajdaság földjét és népét.

Még nemrég is azt hittük, tudtuk, vallottuk, hogy manapság már sehoh sincsenek fehér foltok a világ térképén. Úgy tanultuk hogy Livingstone és Stanley óta már Afrika térképéről is eltűntek, legalább is tűnőben vannak a fehér foltok. Most azután rájövünk az igazságra: számos még a fehér folt Európa legközepén is: nem ismerjük még eléggé a talaj összetételét, az éghajlat alakulását, az egyes népcsoportok gondolkodásmódjára hatással levő tényezőket multban és jelenben, a ruházkodás módjának miérett, a föld mélyében rejlő és még haszontalan ásványi kincseket és sok-sok oly kérdésre nincs még felelet, amely kérdéseket Stanley idején és Afrikával kapcsolatban fel sem tettek az emberek. Mármost a tudománnyal foglalkozó emberek. Mert különös emberfajta az és olyan kérdésekre keres választ, amelyek más rendesebb embereknek eszébe sem ötlenek. Ilyen ember Nikolics Rajkó is, aki itt ül most szemben velem és az az egyedüli vágya, hogy minél előbb eltűnjenek a fehér foltok Vajdaság térképeiről.

Persze azért enyv és festék kérdések is foglalkoztatják. És vaspántokat is csináltat a mammut agyarái köré, mert a nagy állat feje széthull, ha vasbroficcs nem fogja össze. Mert nagyon rég volt ez a mammut teljes életerjében. El-erőtlenedett, vénhedt már nagyon. És Rajkó intézkedik, szervez, igazgat, nevel és, ha jut rá kis ideje, fut a »terepen«, hogy folytassa tanulmányait, gyűjtse az anyagot, amit azután már újra benn, irodában, vagy könyvtárban, rendez és irodalommal támaszt alá.

Felnevet, hogy titeli útjára emlékezik vissza. Mert a titeli »hegységet« tanulmányozza éppen. Egy este nem juthatott szálláshoz az egyik faluban. Mert ilyen a tudós-fajta. Elpiszmoz egész nap a »terepen« és késő este jut eszébe, hogy aludni is kellene, hogy szállás után kellene nézni. Ébren volt még véletlenül egy paraszt. Azaz — hogy nem is véletlenül, mert azért volt ébren, hogy vendégei érkeztek. Így azután hiába kérdezte meg Rajkó, nem adhatott neki agyat, de rendelkezésére bocsátotta a jó jászol-meleg istállót. Rajkó elfeküdt a szalmán és elaludt. Fáradt volt nagyon, De azért mégis felébredt arra, hogy a hatalmas nóniusz nagyon nyújtogatja a lábát és lovak szokása szerint, megmegrázogatja, úgy bokában, hogy kirázza belőle a napi futkosás kimerültségét. Rajkó nem ismerte a fa'usi istállók életét, nem tanulmányozta a lovak szokásait és életmódját, úgy tartotta: az nem tartozik az etnográfiahoz, a néprajzhoz és így nem volt inyére a rázkódó lábak közelsége. Behúzódott a jászol alá, de el nem aludt többé hajnalig. Talán soha olyan korán nem kelt, mint akkor. A kelő nap a terepen találta már.

Ki is tanulmányozta, hogy két fajtájú kultúra és két fajtájú földművelés járja a titeli hegyvidéken. Más az életmód a dombon és más az alluviális síkon. A száraz magaslatokon, a löszföldön »szárazkultúrák«, gabonaneműek táplálják az embert, az alluviális, vízöntéses síkon »nedves kultúrák«, kender, cukorrépa, napraforgó vagy főzelékfélék vannak otthon. Mert kell ez mind a közeli városiak számára a közeli városok ipara számára. Hiszen nincs messze Beograd és Újvidék, de a nagy hidépítési titeli telep is sok főzeléket fogyaszt. Persze, ha elvonul az ár, sűt a nap ektelenül a síkon. Ilyenkor a »nedves kultúrák« öntözést igényelnek. No, van víz elég a Tiszában és a Dunában. Azelőtt a kezdetleges, ódon balkáni vízi-kereket a »dolápot« használták erre a célra. Valószínűleg a bulgár kertészek honosították azt itt meg. Legalább is mindmáig »bulgároknak« hívják a nem bulgár kertészeket is. Ma már persze motorerőre berendezett szivattyúk működnek a titeli síkon.

Mások azután állatot tenyésztenek, vagy halásznak ősidők óta. És ez a sokrétű anyagi kultúra kihat a mai életre is. Mert sokrétű ma is a falusi szövetkezet, felőli mind a számos foglalkozási ágat.

Mótoros szivattyú, szövetkezet mellett is számos a nyoma még itt az egykori, ősi életnek. Mert ősrégi települések vannak a titeli hegyvidéken. Fent a hegyen csiszolt kőkorszakbeli település nyomára bukkantak. Lok környéken egy 8—10 századbéli szláv település idejét idézi »gradac«, vagyis a földvár. És Mosorin vidékén, talán régi magyar nyelven, »feudvár« nevezetet visel az egykori »földvár«. Itt ugyan még egy településre is akadtak, ezt »Dukatár«-nak nevezi a nép. A titeli terraszon a két régi település lakói még ismeretlenek. Talán jözygok lehettek. De Títel fölött, a magaslaton csiszolt kőkorszak, bronzkor és római élet maradványai csalogatják az archeológust. Szó a mi szó: akad még kutatni való elég. Lesz itt még munkája az ifjabb nemzedéknek, amely most nevelődik a kutató munkára. Gardinovci környékén is volt neolitikus és rézkori kultúra, már az alacsonyabban fekvő löszrétegekben. A települések persze többnyire a magaslati peremen voltak, hiszen sok gondot okozott akkoriban is a lakóhely megválasztása. Lenn a síkon, az ár volt az úr, fenn a hegyen viszont kűtvíz meg akadt. Hát a középrétegek peremei, terraszi szolgáltak lakóhelyül. Így is épített házban, kőházban lakik, nem vájja be magát vakondok-módra. Ha úgy adódott, hogy nem jól választották meg a falu helyét, úgy — tudva, hogy késő bánat nem eb-gondolat — tovább költöztek néhány méterrel, valamivel magasabban fekvő helyre.

A domb löszrétegei ősidők óta hasznot hajtottak. És »hasznosak« még mindmáig. Mert nem csupán búzát terem meg a sárga föld, de magába fogadja magát az embert is — hajlékot szolgáltat neki. Évszázadosak, talán évezredek azok a löszbe vájt »barlanglakások«, amelyek híressé tették Títelt már rég. Sokszor láttuk már az utcasort vonatról, amely az amerikai ősi kultúrát, a mayák kultúráját idézi az ember emlékezetébe. A föld nem csupán halála után fogadja magába az embert. Már úgy érve — a szegény embert. (Mert a gazdagia Títel is épített házban, kőházban lakik, nem vájja be magát vakondok-módra a sárga anyaföldbe. A szegények utcája a sárga földbe vájt lakások utcája és. hiszen Petőfi mindig a szegény nép szószólója volt, Petőfi utcának hívják. Mert magyarok laktak a Petőfi utcában. Magyar béresek, napszámosok. Akik egykor ideköltöztek a sajkásvidékre. Mert ilyen volt a magyar élete, ősi magyar jobbágy és zsellér élet a »Sajkáskában« is. A naszádosok egykori szabad paraszt vidékén. No, a sárga föld csak kis időt igényel és lehet benne uraskodni. Mert több szoba

is van ám olyik lakásban és egymásból nyílnak — akár a vakondok folyosói. No, aki kicsit megszedi magát a kubikosok közül, az aztán kívül is »épít« magának melléklakást. Kis kunyhók, »kolibák« húzódnak meg a barlanglakások előtt. Persze nem mindenütt. Csak ott, ahol teheti a lakó. Ha akad kút, hát azt bizony csacsi nélkül nem használhatja az ember. Csacsik húzzák fel a vizet a nagy mélységből.

A többi falu a két kultúra típus találkozásánál, a terraszokon épült. Ahol azután van másutt is barlanglakás és előtte kunyhó is, ott, mint Titelen is. Nyáron a kunyhóban, télen a barlangban laknak az emberek. Szent igaz: uraskodnak. Hát — lesz munka, míg itt is megteremtjük a szocialista élet feltételeit.

*

— Hát miről meséljek még? — kérdi Rajkó. Mert annyi bizonyos — van mesélni való elég. És Rajkót is nagyon sok probléma érdekli. Ha magának nincs rá érkezése, megszervezi a munkát, mást küld maga helyett egy-egy kérdés tanulmányozására. »Iskolát teremt« mint az egykori, renaissance-kori mesterek. Különbben is híve a kollektív munkának és a »kádér-nevelésnek.« Ő maga a Tiszamenti állattenyésztés módját is tanulmányozza és szinte már maga sem tudja: hol kezdődik a néprajzi és hol végződik a földrajzi kutató munka. Rajzokat mutat. És fényképeket. A tiszai pásztorok pusztai karámjainak és kunyhóinak rajzait, fényképeit. Egész »arhitekturáról« van itt szó, — mosolyog Rajkó, — vagy ötféle építkezési móddal ismerkedtem meg eddig. És alapos tanulmányozást igényel a tiszamenti pásztorok vándorútjainak mikéntje és miértje is. (Mert szinte nomadizálnak ezek a pásztorok. Tavasszal kihajtják a jószágot a legelőre és künn maradnak mindaddig, amíg az első tartós hó le nem hullik. Ott kint azután, hiszen ott töltik több, mint féléletüket, házakat építenek maguknak — nádból és a karámmal együtt elkerítik azt. Az egészet együtt »szállásnak« hívják, a karám az az »isztrongá«, már magyarul, de a szerbek is így hívják, esetleg »korlátának«. A széltől és esőtől megóvó kunyhó viszont »építészeti« mód és művészet. Lehet, hogy ószláv, lehet, hogy cincár elemek keverednek itt talán magyar hatásokkal is. No, ha valahol legeli az állat a füvet, fogják a sátorfát és tovább állanak. Szóról-szóra így, hiszen részekből állítják össze a kunyhót, az evedrét, az isztrongát, szétszedik és az új állomáshelyen újból felállítják. Hol a réten, hol meg a közös legelőn vagy a tarlón tanyáznak. Nomádvilág ez bizony a Tisza mentén, Európa közepén.

Tulajdonképpen nem is Rajkó, de Filipovics Milenkó, beográdi tanár és a munkába beszervezett kumáni tanító, Sztéfánovics Alekszander, foglalkoznak a bánáti, torontáli szőnyegek, a »tyilimek« kérdésével. Azért Rajkó is gyűjt anyagot Filipovics részére, mert érdekli a kérdés nagyon. Két szempontból is. Egyrészt — nem tudjuk ma pontosan, hogyan és milyen anyagokból készítik a bánáti asszonyok azokat a festő-anyagokat, amelyeknek élénk színei nélkül nem képzelhető el torontáli szőnyeg. Másrészt — társadalmi, szinte gazdasági-történelmi szemszögből nézve a dolgokat, bukkant rá Rajkó valami újszerűre a szőnyeggyártásban. Azaz, hogy éppen nem újszerűre. Sőt, éppen ellenkezőleg, valami nagyon is régiesre, amiről eddig nem tudta, hogy még ma is fellelhető Bánátságban. (Mert a bánáti szőnyegekét ősidők óta háziiparban készítették Melenci és környékének asszonyai. De a »háziipar« itt és már régóta csupán szófia-be-széd, hiszen valaki, központban, városban ülő szervezőtől kapják már rég a nyersanyagot az asszonyok és annak is kötelesek beszolgáltatni a kész termékeket. Egy nagy, jól megszervezett, hálózatról van itt szó és nem maga gazdája

a szőnyegszövő asszony, de olyan munkásnő aki még látszatra megőrizte önállóságát. Manufaktúra bizony ez a javából, még pedig a manufaktúrának az a fajtája, amelyben a tőkés tulajdonos nem gyűjti össze egy fedél alá a munkásokat, de odahaza dolgoztatja őket, meghagyva nekik még egyelőre azt az illúziót, hogy a maguk urai. »Verlagsistem«-nek hívták ezt a rendszert németül és a legszokottabb, leggyakoribb formája volt a manufaktúrának. Hát Bánátban a szőnyegesek, a csipkeverők, hímző parasztasszonyok ilyen manufaktúrába voltak beszervezve a legutóbbi időig, akár — Makedóniában a fuvarosok és mások is. Meg van itt minden asszonynak a szövőszéke, de bizony a szövőszéket is a szervező tőkéstől kapta, akinek otthonülő munkása volt már régen. Voltak azután olyan asszonyok, akik tervrajzokat készítettek, megrajzolták a készülő szőnyegek mintáját, persze szintén a tőkés szervező megbízásából.

— Nagyon érdekes kérdés, érdemes kis időt tölteni vele, de azért jó volna pontosan tudni, ismerni a festékek receptjét is, már csak a gyakorlat szempontjából is, mert ha szocialista mód akarjuk alkalmazni a népművészet motívumait, színeit, akkor ismernünk kell a festékek előállításí módját is, hogy iparilag is gyárthassuk azokat.

Azután a munka szervezési kérdéseiről beszél. Filipoviccsal együtt közös munkával előkészítették a talajt a néprajzi kutatások számára. Körzetekre osztották be Vajdaságot és csoportokat alakítottak az egyes körzetek tanulmányozására. Magyar vonalon állunk leggyöngébben egyelőre, nincsenek embereink, akik értenének hozzá és akik vállalnák a munkát. Egyelőre két kis lányról volna szó akikben megvan a hajlandóság, a tudományos kutatás lángja-láza, de akik egyelőre még keveset értenek a munkához. Most inaskodnak, tanultatnak. Bóna Juliska itt, mellettem, a múzeumban dolgozik. Gedei Margit egyelőre az egyetemen van, tanul. Mindakettő tud rajzolni is. Gedei Margit már kis gimnazista korában dolgozott a zrenyanini múzeumban... Bóna Juliska viszont most a Telep tudományos kutatását készíti elő. A Tanárképző Főiskola hallgatóit és tanárait is bekapcsolja a munkába. Ezek itt-ott már különben is gyűjtöttek népdalt, népmesét, próbálták tanulmányozni egyes falvak nyelvét, szokásait. A Telep is ilyen-próbatelep lesz. Egy év múlva talán megjelenhet a Telep monográfiája.

Ráde Jovancsics a nyáron vagy 40 napot töltött Dél-Szerémségben, néprajzi anyagot gyűjtött. A népviseletet tanulmányozta többek között. Ugyan vele is bajok vannak. Nagyszerű munkás, de egyelőre gimnáziumi tanár és úgy túlhalmozzák ott munkával, talán olyannal is, amelyet más is elvégezhetne, hogy egyelőre nem juthat hozzá a gyűjtött anyag feldolgozásához. Sztefanovics Alexander a bánáti, kikindai »distrikt« néprajzát tanulmányozta a nyáron, most a régebbi irodalommal kell még anyagát összehasonlítani. Kójiics a vajdasági háztípusokat tanulmányozza, Milutinovics Vera a verseckörnyéki népviseleten dolgozik. Gyűlik az anyag, nemsokára megrajzolhatjuk Vajdaság néprajzi térképét — fehér foltok nélkül.

Maga Nikolics Rajkó, Filipovics Milenkó régebbi etnográfusok hátrahagyott írásait is sajtó alá rendezik, felülvizsgálva azokat a terepen és egyúttal, szükség esetén, ki is bővítve azok adatait. Filipovics önálló művén is dolgozik — a trákiai lovasról ír, amellet, hogy néhai Bota Gyorgye kéziratát egészíti ki a »Jarkováci szerb nép élete és szokásai« címen. Rajkó viszont Erdélyánov Jován neves tudósunk hátrahagyott írását: a bánáti szerbekről és horvátokról — rendezí sajtó alá.

Bukurov Braniszláv, a Tanárképző Főiskola tanára, duzzadó életerővel és energiával ül a tanári szobában és most is szívesebben bolyongana valahol a verseci hegyek között vagy a tiszai mocsarak táján, a telecskai dombok hátán, mint itt várná az előadásának kezdetét jelző csengetést. Nevetve emlékezik vissza egykori diákkori, első terepi kutatására, valahol a magyar határ mentén, ahol az egykori jugó-csendőrök elfogták a pusztákon barangoló embert, akinek mellét fényképezőgép is verdeste — a határ közvetlen közelében és csak a beográdi egyetem igazoló írásának megérkezése után helyezték szabadlábra. Ilyen eset többször is történt vele. Most a nyáron, hogy a verseci hegyeket járta, minden síma lefolyású volt, csak éppen az történt, hogy szinte minden este vissza kellett térnie esőben-sárban a városba, mert a hegyek között nem akadt éjjeli szállásra.

Még nem volt ideje feldolgozni a nyáron gyűjtött anyagot, azért valószínűk tartja, hogy nagy meglepetéssel szolgálhat a közönségnek, aminthogy őt magát is kellemesen lepte meg az a felfedezés, amelyet egyelőre csak nagy fenntartással közöl, mert könnyen meglehet, hogy téved... Arról van szó, hogy az ősi pannónia hegytömeg, a nagy masszív nyomára akadt esetleg a verseci hegyekben, hogy szóval a verseci hegyek nem a Kárpátok nyúlványa, hanem sokkal régebbi, sokkal régebben itt húzódott hegyek maradványa, (Mert a Kárpátok — még igen fiatal hegység, szinte gyermek még az ősi hegységekhez viszonyítva, amilyen például a Rodope-hegység is. Ilyen egykori, hogy úgy mondjam, ma már szinte múzeális hegység volna az ősi Pannónia területén a »Tiszia«. A Tiszia masszív azután elpusztult, eltűnt vidékünkéről és csak itt-ott maradt meg a nyoma még akkor is, amikor a Kárpátok gerince kiemelkedett a síkságból. Ilyen maradvány például a Kazán-szoros, a Gyerdáp része és ilyen maradványa az ősi masszívnak akad azután Csehszlovákiában is. A jelek arra mutatnak, hogy a verseci hegy is szóval... egykori, régletűnt világot idéz. Hiszen, egyebek között észak-déli irányban húzódik a hegység és ez nem felel meg a Kárpátok irányának. Anyaga gneis és gránit és észak felé süllyed, réti földdé süpped, míg másutt ott emelkedik még a régi masszív, ha bizonyára nem is eredeti magasságában már. Hiszen az úgynevezett »külső erők«: napfény, meleg és lehülés, meg az eső és hó és a levegő, a szél járása is alaposan lehordták anyagát a síkságra és a hegy lankás oldalaira, a lejtőkre és valami goromba, nagyszemű homokká változtatták a gránit anyagát, amely nagyban különbözik a deliblái finomszemű homoktól. Viszont a csúcs erősebben ellenállt a külső erők hatásának, itt a gránit égnek tör továbbra is. A lejtők durvaszemű homokja alapja a szőlészetnek köröskörül. A homok és az erősfényű napsugarak is kedveznek a szőlészetnek, hiszen a lejtők majd mind verőfényesek, viszont nagy nehézséget okoz a szőlőgazdáknak, ma a szövetkezeteknek, — a vízhiány. Az esővíz lefolyik a lejtőkön, nem szívódik be a talajba. Alig van ezekben a hegyekben forrásvíz, elegendő-vízú viszont egy sem akad. Vagy 7—8 forrásra bukkant Bukurov, de ezek is csupán cseppenként adják a nedveket. Patak is alig van itt, ha van, többnyire száraz a medre és csak a nagy esőzések alkalmával dagad meg benne a víz, hogy rövid időre el is öntse a szőlőskerteket. A nagy dunai szél, a Kosava is, gyakran dühöng erre felé, viszi a homokot és néha a rajta növekvő »kultúrát« is.

Feudális nagybirtok alig akadt a verseci hegységben. A néhány görögkeleti kolostor volt itt csupán földesura a parasztnak. Különben a főleg német-paraszt, zsírosgazda, uralta a vidéket, elterpeszkedett rajta és igyekezett kiter-

jeszteni bővenmért birtokát, amelyet még beköltözésekor kapott. Azért idegen tőkére is szüksége volt a basaparasztnak a költséges szőlészet és főleg a hatalmas borpincék kiépítéséhez. Így azután a szőlőkertek is egyre terjedtek és a lejtők homokjáról a város alatti réti síkság felé vonultak, amelyek persze már sokkal rosszabb minőségű borokat adtak. A réti borok sokszor vinkót és lőrét szolgáltatnak és ez lerontotta a hegyi, homoki borok hírét, tekintélyét is. Mégis az alsóbb rétegek felé terjeszkedett a venyige, különösen az utóbbi időben, amikor kezdett terjedni a filoxera és a permetezés sok vizet kívánt. Sok víz nem volt a magasabb magaslati részeken, így azután kisebb magasságokkal is megelégedtek, ahol már felfoghatták a tavaszi esőket a háztetők ereszei alatt, hordókban és ciszternákban is. Habár... Bukurov kóborlásai közben valami régi, talán inkább római, mint török világból ránkmaradt, vízvezeték nyomára bukkant. Honnan kapták a vízvezeték részére a vizet? Ezt feltétlenül ki kell kutatnunk, nem csupán azért, hogy megismerjük a múltat, de, és pedig főleg, azért, mert talán ma is akad ott még víz, ahonnan valamikor beszerezték azt. Ellenden... ez sem biztos még... és talán korai még akár megemlíteni is, bizonyos mocsárgáz nyomaira is rábukkant Bukurov, már pedig a metán nyomában sokszor ott jár a kőolaj, a petróleum is...

Egy más probléma is foglalkoztatta a földrajz-kutatót. A verseci hegység románjai között évtizedeken át terjedt és még ma is »divatos« az egykerendszer. Talán éppen a kolostorok és zsirosparasztok árnyéka nehezedett rá igen erősen a román parasztságra, zsellérekre. Bizonyos, hogy az utóbbi száz esztendő alatt egyes falvak lakossága nem szaporodott, sőt vagy 30—40 %-kal csökkent. A falusi román asszony nem szül. A férfiak, talán ezért is, sok ízben változtatják asszonyukat, az asszonyok viszont a higiénia szabályaival nem törődő, azokat nem is ismerő, magzatelhajtási módozatok miatt egyre hullanak, elhullanak virágkorukban. Talán a »szerecsika«, a bánáti szemétdombokon ott pompázó, arzén tartalmú nadragulya, bolondító beléndek és maszlag nedve is ludas ebben? Lehet. Annyi bizonyos, hogy a szerecsika kérdése is földkérdés volt egykoron. És az az egykerendszer is.

*

Különbözik Bukurov Braniszláv is neveli az újabb nemzedéket. Pucárevics Zsvikó, a fiatal tanár az ő irányításával mellett már tanulmányozza a szerémségi Száva-völgyet. Vajdasági földrajzi problémák érdeklik a beográdi egyetem tanárait is. Így a Matica Tudományos Szakosztálya éppen most készül Milojević Borivoj könyvének kiadására »Vajdaság lósz-síkjai és homokpusztái« címen, hogy véglegesen megismerkedjünk egyebek között a Delibláti homokpusztával is.

*

Dirib-darab cserepek, törmelékek között találok Szlávnics Máriát. Fiatal, szép asszony, ha szabad egy pillanatra ezt is észrevenni a történelem előtti kor tanulmányozójával, az archeológussal kapcsolatban, akit mint múzeumőrt talán valami vén mogorva, morcos öregúr képében láttunk eddig magunk előtt. Már mielőtt megismerkedtünk vele.

— Csudaszép verőfényes az őszünk, — ragyog a szeme, — így azután befejezhetem munkámat, kijárhatok a terepre továbbra is. Ha másképp nem, a vásárnapokat künn töltöm, egyelőre a Római Sáncknál. Onnan erednek ezek a cserepek is, amelyeket egy kis egyetemi hallgatólány éppen leméregtet és megjelöl.

Meg van elégedve a munkájával, habár szeretné, ha többen volnának és ő maga csupán a klasszikus, római korszakkal foglalkozhatna. Így bizony a kőkorszakig is vissza kell hogy nyúljon és a szláv népvándorlás nyomait is kutatnia kell. Annyi bizonyos, hogy már sokkal többet tud mondani, mint például Grbics, aki pedig még csak két évvel ezelőtt tájékoztatott a helyzetről. Akkor úgy tudtuk, hogy Vajdaságunkban sem a paleolit sem a mezolit — feltártan, általában is ismertem — nem szerepel, hogy a vajdasági őskor a neolittal kezdődik. Legalább is ismert lelőhelyeink tanuvallomásai alapján. Persze neolitikumban azután annál gazdagabbak voltunk és voltak érdekes, ismert réz, bronz és vaskorszakbeli tárgyaink és lelőhelyeink is. Erről tanúskodtak egyebek között a verseci, pancsovai és zrenyanini múzeumok is és nem utolsósorban az újvidéki, igaz itt csupán másolatban meglévő »fogadalmi kocsi« is, amely világhírre tett szert. Bótos, Vatina, Duplyája, Szerb Keresztúr, Potporány már rég nem ismeretlenek előttünk. A római korszakból is ismertük már rég Mitrovičát és a szintén szerbországi Dónyi Petrovci mellett Baszijanát mozaikjával és egész eddig még fel nem tárt római városkájával, amely, főleg a repülőgépről felvett lemezek tisztán kivehető. Viszont a népvándorlás ideje még alig volt ismert. Avar gyűrűk, »hringek«-ről vagy »szláv földvárak«-ról — »gradácokról, gradistekről« inkább csupán elméletben, mint Vajdasággal kapcsolatban tudtak archeológusaink.

Ma már Mária népegyetemi előadására is sokkal nagyobb anyagot készíthet elő. Már itt tárgyalhatja a perlezi leleteket is, amelyet éppen jelenleg tanulmányoznak, mert még nem tudták megállapítani, az ott talált csontok vadállati vagy talán már háziállati maradványok-e és mint ahogy a Volosinovó melletti »Matejszki bród« egykori telepén, az égetett földből készített padozaton található állati »pracli« nyoma már világosan háziállatra, kutyára mutat. De földműveléssel is foglalkozott egykori ősünk például a kikindai Gradistén. Hiszen itt faltörődékre is bukkantak és a falakat már pelyvával kevert sártéglából emelték. Már pedig a pelyvában, az egykori téglanyagában, határozottan búzaszem is rejtőzködött. Az átmeneti fémkorszak egyik Duna fölé emelkedő magaslatán épült Újvidék határában az egykori Klisza erődítés és a régi, régismert temetők mellé tavaly felsorakozott a bánáti ilandzsai temető is, számos urnájával.

A leghíresebb újabb felfedezések Vajdaságban feltétlenül a pancsovai, kikindai és szabadkai, még nem teljesen feltárt lelőhelyek. A szabadkai »hinga«, hringa, a kikindai »Gradiste« bizonyára hozzá fognak segíteni bennünket, hogy egyes nagy problémákat is megoldhassunk. Hiszen ezeken a helyeken számos kultúra találkozik össze és azonkívül is, ezek a lelőhelyek valószínűleg rávilágítanak majd arra a kérdésre, mikor telepedtek meg vidékünkön a szlávok, milyen régi Vajdaságban a szláv kultúra. Mert Gradiste például szláv nemzetségek erődítése lehetett és volt a jelek szerint. A szabadkai »hingában« már 119 csontváza akadtak, számos egyéb tárgy mellett. Egyelőre Mária minderről még nem sokat tud mondani: szövetségi jelentőségű lelőhelyekről van itt szó és éppen ezért az archeológiai intézet folytatja itt a kutatásokat.

Nagy Sándor és Rasajszki a kikindai gradiste feltárása körül is segédkeztek, de teljesen az ő felfedezésük a volosinovói (törökbecsei) »Matejszki bród«, a neolitikumi település, föld fölé emelkedő házaival, égetett föld padozataival és háziállataival. Perlezen úgynevezett »badner-kultúra« nyomaira akadt Mária. Ez a kultúra elég ritka Vajdaságban és ezért valószínűnek látszik a feltevés, hogy olyan nomád, kóbor törzsek kultúrája volt, amelyek csupán rövid ideig tartózkodtak itt vándorlásaik során. Ez a kultúra közvetlenül megelőzte a vucsedoli

rézkultúrát, így bizonyára a neolit végét jelezte. Hatalmas korsóik, edényeik voltak és így lehet, hogy már voltak terméktöbbleteik, tartalék táplálékuk, amelyeket ezekben az edény-»raktárakban« tartották.

— Az ilándzsai temető érdekli? Szintén rézkorszakbeli emberek maradványait rejti. Tizenhat sírra akadunk, urnákkal, edényekkel, amelyekben az esetleg megéhező halottak részére őrizték az ennivalót. Az útravalót, úgyszólván. Hát itt bizony malacpecsenyéről is lehetett szó, a csontok erre mutatnak egyebek között. A talált bronzedények sok helyt a tűz nyomát mutatják. Hiszen elégették halottaikat is. No, persze, akkoriban az elhamvadt emberek is megszójaztak olykor, a malacpecsenye után.

Leginkább azért mégis a mitrovicai mozaik érdekli most Máriát. Hiába, klasszikus, római korról van szó és ez a szűkebb szakmája Máriának. Fiatalabbkor is a római a kőkorszaknál... Itt padozatra és levezető csatornára is bukkantak, talán inkább központi fűtés csövezete lehetett. Még nem állapították meg, milyen épületről van szó, minden esetre érdekes a római vidéki építészet stílusát tanulmányozni...

*

Történelmi kutatásaik eredményeit még csupán eztán szándékoznak a vele foglalkozók közzétenni. Szinte úgy tűnik fel, hogy nem is folyik itt munka ezen a téren, habár tényvaló az is, hogy ez a munka eddig legalább szervezetlen, véletlenszerű, elszigetelt egyének munkája volt, akik egymásról nem is tudnak és sokszor a dilletantizmus bélyegét viselik magukon: széplelkek, akik önmaguk gyönyörködtetésére lapozgatják az elszárgult lapokat. Ilyenek bizonyára mondjuk a zrenyanini Vladiv, aki hosszú évek óta dolgozik például a bánáti helységnevek jegyzékén és talán mások is. Sokan szívesen bújnák a levéltárakat és könyvtárakat, ha ezt ráérő idejük megeghedné. Mert az etnográfusoknak, archeológusoknak a tudományos kutatás sokszor fizetett mesterségük, de ugyan ezt nem mondhatjuk el a történelmi mult kutatóiról...

Hogy nemrégiben azonban megalakult a Matica Tudományos Szakosztálya, valahogy a levéltárak is inkább igyekeznek talán végleg használhatóvá tenni okmányaikat, habár ezen a téren még mindig igen sok a kívánni való. De hamarosan megjelenik majd a szakosztály tudományos időszaki folyóirata, a »Zbornik« és a lap részére már futnak be az egyes történelem kutatók kézíratai. Az elszigetelt asztalfiókok — tudományos folyóirattá változnak. És a közönség asztalára kerülnek. És mennyi a már elkészült munka és mennyi az éppen tanulmány tárgyát képező téma. Az egykori bán — 1848 történetét tanulmányozza Vajdaság városaiban és már el is készült könyvével. Az öreg Jankulov Boriszláv, aki már hetvenes éveit tapossa szintén, de még nemrég is tanitgatta a zrenyanini múzeum embereit, most visszavonultan éldegél Jása Tomicson, de ott is — létesített helyi múzeumot és most előállt a vajdasági telepítések történetével a XVIII. és XIX. században. E sorok írója Vajdaság agrárviszonyaival foglalkozik és már megírta a paraszti birtokok kisajátításának és az egykori aratósztrájkoknak történetét. Most a kruscsicai és a szerémségi lázadások kötötték le érdeklődését a XIX. század elején. Vászta Sztájics, persze meghalt néhány éve; de maradtak utána még kiadatlan kéziratok. Így egyebek között az »Újvidéki gimnázium történelme« és a »Kikindai Distriktről« szóló tanulmány. Ezeket a tanulmányokat a Matica megbízásából Sztájics egykori barátja és munkatársa Petrovics Milán és Popovics Vlada rendezik sajtó alá.

A fiatalabb nemzedék is hozzáátólt a munkához. Ha az öregek — öreg témákkal foglalkoznak, ha például Tomandl a színház történetét tanulmányozza, a fiatal Kumanov Márkó a Felszabadító Harc okmányait rendező, tanulmányozza Vajdaságban, főleg Szerémségben és a hatalom kiépítésének kérdését igyekszik átfogni ezek alapján. »Egyelőre még ne írjon erről!« — mondja, — hiszen ez még csupán terv és nem is vagyok én az egyedüli, aki ezzel a korszakkal foglalkozom.«

Milutinovics Koszta filigrán, törekeny testalkatú ember, kissé mézes-mázos a hangja, törleszkedő a modora, mint a hízelgő cicáé. Ő többet beszél munkájáról, terveiről. Jása Prodánovics élete és munkássága kötötte le egy ideig nemrégiben, azután a szövetségi állam ideológiájának eredetét, útját követte a jugoszláv népek történelmében az egykori hetéristák gondolatvilágán kezdve a szocialista vezér Tucovicsig. Minket persze a vajdasági problémák érdekelnek, de Koszta újabban éppen a vajdasági szocialisták életével kíván megismerkedni. Új anyagra akadt az egykori vajdasági első szocialista-utópista Mijatovics Gyóka tevékenységével kapcsolatban éppen akkor, amikor másutt is 28 levelét fedezték fel, amelyeket külföldről, így egyebek között Párisból írt, a párisi kommún idején... Ezeket a leveleket Kosztics Milán fogja közzétenni és egyidejűleg jelenne meg a Mijatovicsról szóló tanulmány is, talán éppen a Zbornikban. Mijatovics Szvetozár Markovics barátja és részben tanítványa is volt. De közös barátjaik voltak a szintén újvidéki Ninkovics testvérek, akiket méltán tekinthetünk az első szerb szocialista nőknak, ha utópista alapon is még. De nem sok utópista szocialista nő volt még különben sem akkoriban, már az 1860—70-es években... Azaz, hogy ott voltak, például Oroszországban az ú. n. nihilista nők, akikkel éppen a Ninkovics nővérek is összekötetésben állottak.

A szocialista mozgalom vajdasági története persze másokat is érdekel. Még e sorok írója az egykori szociáldemokrata munkásmozgalomnak és egyik vezetőjének Krszta Iszkrulyevnek kanyargós útja felé fordul érdeklődésével. Miliszavac Zsika, az egykori ifjúsági vezető és a »Nas Zsivot«, ma pedig a Letopisz szerkesztője, Jása Tomics és Láza Náncsics fiatalkorát tanulmányozza. Újabban ugyanis Versecen megtalálták Náncsics utópista-szocialista lapjának, a verseci »Srpstvo«,nak évfolyamait és így most némi anyag áll Miliszavac rendelkezésére. Levelekről nem igen lehet szó, mert például Jása neki írt leveleit Láza — cigaretta gyűjtásra használta fel... Nem tudta, hogy neve lesz egykoron.

Kissé felületes történelmi tanulmányokkal foglalkoztak magyar vonalon is nemrégiben, a beográdi kormány megbízásából, e sorok írója, aki a vajdasági magyar XVIII. és XIX. századba vetett egy röpke pillantást, még Jánosi Gábor a magyarok sorsát a régi Jugoszláviában. Brindza Károly pedig a Népfelszabadító háború alatt tette tanulmány tárgyává.

Talán, ma még némileg, szintén tudományos munkának tekinthetjük a tankönyvírást is, hiszen alapos revízió alá kell venni a régi történelemírást, ha komoly tankönyvben akarjuk megismertetni a multat. A nagy jugoszláv történelmi tankönyvbizottság vajdasági tagjai komolyan hozzáfogtak a munkához és hamarosan közönség elé lépnek eredményeikkel.

*

Januárban 125 éves lesz a Matica folyóirata, a Letopisz. Mert 1824-ben nyomták ki az első számát 1825-os keltezéssel. Egy év mulva azután megalakult maga a Matica is és a Letopisz lett a folyóirata. Persze vannak régebbi folyó-

iratai is a vajdasági szerbségnek, hiszen itteni író, Orfelin, adta ki az első jugoszláv lapot még a XVIII. században. Viszont a Letopisz még azóta is állandóan megjelenik 125 esztendeje. Megérdemli ez a vele való foglalkozást. Éppen ezért 1950. januárjában ünnepi számot ad ki a lap és ebben foglalkozik a folyóirat történetével és egyes szerkesztőinek életével és munkásságával is. Miliszávac, Boskov Zsika, Leszkovác (Mláden, Petrovics Milán és mások már ma komolyan tanulmányozzák ezt a kérdést és levéltári és kézirat tanulmányaik során sok újszerű, eddig ismeretlen adatra akadtak és sok eddig, talán a régi írók hanyagsága miatt is, tévesen ismert adatot igazítanak helyre. Külön könyvben teszik egyúttal közzé, ez az őszhajú Malin munkája, a Letopiszban a 125 év során megjelent írások jegyzékét, ami alaposan meg fogja könnyíteni a tudományos tevékenységet. Poluzsánszki Dragisa viszont a Matica kiadott könyveinek jegyzékét készíti elő. Kirilovics Dimitrije, a még mindig sudár termetű, de már öszülő történész egyrészt Osztójics munkáját rendezi sajtó alá Doszitejéről Hopovón, másrészt pedig a Matica könyvtárában lévő régi könyvek jegyzékét, kezdve a XV. századbeli kiadásokon. Mert akad ilyen elég a hatalmas könyvtárban és jó tudni, mit találhat itt meg helyben az ember tudományos munkássága számára. Egyes esztétaink és kritikusaink a vajdasági szerb irodalom történetét is most írják meg a nagy irodalomtörténeti tankönyv részére, és ez szintén igényel bizonyos kutatómunkát is. De azonkívül saját problémáikkal is foglalkoznak és alaposabban is tanulmányozzák az egyes vajdasági írókat.

Leszkovác Mládennek ülök szemközt. Finom arcéle, kissé már őszbe boruló halántéka valahogy azt a benyomást keltik, hogy most találkoztunk az igazi író vagy igazi tudós tipikus képviselőjével. Valamikor Mommsen képviselte az igazi tudós típusát, de itt Vajdaságban feltétlenül Mláden érdemli meg ezt az elnevezést. Élete főművét készíti elő. »Talán kissé szentimentálisan hangzik, amit mondtam« — mondja és finoman mosolyog hozzá, aminthogy halk és díszkrét minden gesztusa, minden szava, minden megmozdulása. Miről is van szó tulajdonképpen? Vajdaság neves szerb írói megérdemlik már a kritikai kiadást, amely egyúttal lehetővé tenné életük és munkáik alaposabb, tudományosabb feldolgozását is. Mert sok régi, vajdasági író hátrahagyta eredeti kéziratait is és ezek itt vannak, a Matica szekrényeiben vagy egyebütt és itt vannak egyúttal ezeknek a régi könyveknek első kiadásai is. Bűn volna megmaradni a számos kritikátlan kiadás mellett és bűn lenne nem tenni lehetővé a közönség számára is egy, a variánsokat is hozó, magyarázó, tudományos, kritikai kiadással a biztos szövegű kiadások olvasását. Itt van például Sztéria esete. Kéziratai magukon viselik az alkotás lázának és kínjának bélyegét, sok-sok nyomát az alkotás keserveinek. Számtalanszor áthúzott egy-egy szót, más szót írt fölbe, hogy azután áthúzza azt is és esetleg visszatérjen az először talált egyedüli szóra. Sztérija mellett érdekes lesz kiadni Láza Koszticsot, a szavak romantikus szeretőjét is, annál inkább, mert eddigi kiadása teljesen megbízhatatlan, hiszen azt a királyi »kormányzó«, nevelő Jeremija Zsivánovics rendezte sajtó alá, aki ismert volt pongyolaságáról. Drámájának, a Maxim Crnojevicnak itt a kézírata jórészt a Matica levéltárában és megvan Láza notesze is, amelyben számos változatára találunk egyes verseinek is egyebek között. Leveleit is ki kell már egyszer adni, általában anyagot kell szolgáltatni későbbi tanulmányozásához. Kosztics kiadását Mláden vállalta és később azután hozzáfog majd Koszticsról szóló könyvének megírásához is. Láza és Zmáj tanulmányozása volna Mláden életműve.

Mert Zmáj újabb, kritikai kiadását is elő akarja készíteni, mert Zmájról is készül tanulmányírássra. Mindez persze a magyar közönséget is érdekli, hiszen Mladen, aki magyarul jól beszél és már fordította Petőfit és Adyt is, ismertette a szerb közönséggel Petőfit, Zmáj tanulmányai során is fog egyebek között foglalkozni a magyar irodalommal sőt az egykori magyar vicclapokkal is, hiszen Zmáj jól ismerte a magyar irodalmat és saját satirikus lapjai szerkesztése közben forgatta a megfelelő magyar lapokat is.

Boskov Zsika, a Tanárképző Főiskola rektora, akinek egyik könyve a napokban hagyta el a sajtót, nagyon megválogatja a szót, óvatosan ejti azokat, mert erősen tudja, hogy minden szónak megvan nem csupán a maga értelme, de súlya, íze, színe, sava és bors is. Őt jelenleg leginkább Ignyátovics Jása, a »magyarón« érdekli. Az Ignyátovics-kérdés még mindmáig — kérdés. Azért járt-e a magyar vonalon, mert haladó gondolkodású volt, vagy csupán egyszerűen — magyar érzelmű ember volt, tekintet nélkül, az egyes magyar rétegek és áramlatok tartalmára és haladó voltára és inkább elfogadta esetleg a konzervatív, sőt reakciós irányt is, ha az magyar nyelven jelentkezett, mint a haladót — más nyelven?! Egyes okmányok tanúsága szerint Jása világosan látta a bécsi udvar csalfaságát a szerbekkel szemben, másrészt viszont meg nem igen akadt a kutató olyan adatokra, amelyek azt bizonyítanák, hogy Jása haladó gondolkodású volt társadalmi téren is, és nem csupán nemzeti még pedig magyar nemzeti vonalon harcolt a Habsburg-abszolútizmus ellen. 1848-ban feltétlenül a szerbek Habsburg-politikája ellen harcolt, azután börtönbe került, de elég hamar szabadult onnan és Szerbiába költözött, majd, talán, Algirba, de amikor onnan visszakerült, Miletics magyar együttműködést hangoztatott Bécs ellen, akkor — de talán újból csupán a közös magyar vonal kedvéért, Miletics-csel harcolt együtt, hogy későbbi fokon, amikor a kiegyezés azt jelentette, hogy a hivatalos magyar politika a szerbek ellen is irányult és Miletics emiatt újból harcot hirdetett (a hivatalos magyar politika ellen) — Jása magyar, konzervatív képviselő legyen a pesti országházban! Ha valamikor az egyház reakciója ellen vonult fel, később, 1867 után, védelmébe vette az akkor nem kevésbé reakciós egyházat. Annyi bizonyos, hogy ez az egész politikai és irodalmi pályafutás még nincs eléggé kikutatva, megvilágítva és Boskov most éppen ezt tűzte ki céljaul: a Jása-kérdés helyes értelmezését.

Lőrinc Péter